

ТЕМА 8. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА. ТЕОРІЯ ДЕМОКРАТІЇ..

1. *Походження теорії громадянського суспільства.*
2. *Елементи структури громадянського суспільства.*
3. *Співвідношення громадянського суспільства і держави*

Походження теорії громадянського суспільства.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО - це об'єднання вільних із рівними правами людей, кожному з яких державою забезпечуються права і юридичні можливості бути власником, користуватися економічною свободою і надійним соціальним захистом, а також приймати активну участь в політичному житті.

Основними ознаками громадянського суспільства є:

- людина, його права, свободи й інтереси є головною цінністю суспільства;
- рівноправність і захищеність законом усіх видів і форм власності і насамперед приватної;
- економічна свобода громадян і їхніх об'єднань, інших суб'єктів виробничих відносин у виборі форм і здійсненні підприємницької діяльності;
- свобода і добровільність праці на основі вільного вибору форм і видів трудової діяльності;
- ефективність системи соціального захисту кожної людини;
- ідеологічна і політична свобода, наявність демократичних інститутів і механізмів, що забезпечують кожній людині можливість впливати на формування і здійснення державної політики.

Громадянське суспільство є соціальною основою правової держави, причому саморегулююче громадянське суспільство, що об'єднує вільних громадян-носіїв суспільного прогресу. У центрі уваги такого суспільства знаходиться людина, його різноманітні інтереси. Через систему соціальних інститутів, суспільних зв'язків створюються необхідні умови для реалізації кожним громадянином своїх творчих, трудових можливостей, забезпечуються плюралізм думок, особисті права і свободи. Перехід від тоталітарних методів керування до правового державного зв'язку з різким переорієнтуванням соціальної діяльності держави, із відмовою від пріоритету "знеособленого" виробництва над соціально-економічними, політичними і духовними інтересами громадян. Держава на визначеному щаблі свого формування виділилася з суспільства. Таким чином, можна сказати, що держава - продукт суспільства. У процесі розвитку суспільства і переходу від однієї суспільно-економічної формації до іншої, змінюється і держава. Формування громадянського суспільства сприяє формуванню більш цивілізованої і розвиненої держави. Саме суспільство не є простою сукупністю індивідів. Це складний соціальний механізм, продукт взаємодії людей, визначена організація їх життя, пов'язана насамперед із виробництвом, обміном і споживанням життєвих благ. Суспільство складна динамічна система зв'язку людей, об'єднаних сімейними узами, груповими станами, класовими відношеннями. Політичну систему суспільства створюють різноманітні організації, інститути, політичні партії, громадські організації, установи, що борються за владу, за її утримання, використання, організацію і функціонування. Співвідношення громадянського суспільства і його політичної системи це відношення змісту і форми.

Необхідними елементами громадянського суспільства є суспільні об'єднання, рухи, партії, професійні спілки й об'єднання по віковій і статевій ознаці. Якщо такі організації сформувалися, спрощується виявлення інтересів різних груп населення, пошук лідерів, спроможних утілювати волю громадян у життя. Але така плюралістична /множинна/ демократія можлива тільки у вільному суспільстві вільних людей.

Виникаючи спочатку як філософська концепція, ідея громадянського суспільства поступово стала однією з центральних проблем політичної думки і визвольних рухів Заходу. Історично ідея громадянського суспільства походить з Древньої Греції й античного Риму, до політико-юридичної думки того часу зокрема, до творчості Цицерона, коли склалися уявлення про громадянство і громадянина і виникло поняття суспільства як сукупність громадян. Проте лише в середині XI сторіччя Т. Гоббс у двох працях - "Про

громадянство" /1642 р./ і "Левіафан" /1651 р./ - виклав принципово нову концепцію громадянського суспільства, що виникає при переході від природного стану, загальної ворожнечі і страху смерті до упорядкованого культурного суспільства, громадяни якого дисципліновані владою держави, що формує в країні мир і порядок. У цьому сенсі змінюється і сама людина, що перетворюється з громадянина по ознаці підданства в громадянина з цілим комплексом прав і повноважень, цілісну й активну особистість. Громадянське суспільство - це "спілка індивідуальностей". У наступному концепція громадянського суспільства з усіма проблемами /свободи, права, повинності, моралі, власності й ін./ розроблялися плеядою найвизначніших мислителів - Дж. Локком, Ж.-Ж. Руссо, И. Кантом, Ф. Гегелем і іншими. Так, у своїй "Філософії права" Гегель визначає: "...громадянське суспільство, як об'єднання членів у якості самостійних, одиничних у формальній загальності на основі їх потреб і через правовий устрій у якості засобів забезпечення безпеки осіб і власності і через зовнішній порядок для їх особливих і загальних інтересів".

Елементи структури громадянського суспільства.

Для розуміння сутності всіх цих елементів громадянського суспільства їх варто розглянути більш докладно.

Насамперед, обов'язковою умовою формування громадянського суспільства є високорозвинена держава, що засновується на принципах рівноправності і свободи людей, їхніх самоорганізацій і самоврядування. Невід'ємним елементом будь-якої держави є власність. Формування громадянського суспільства припускає, що в державі будуть законно визначені декілька видів власності, що можна розділити на приватну і суспільну. Тут особливо важливо відзначити, що існування суспільної власності /державної або муніципальної/ обумовлено необхідністю існування власності приватної. Крім того, усі види власності повинні бути однаково захищені законом, тобто рівноправні. Наявність у індивіда певної особливості в громадянському суспільстві сприяють стабільності такого суспільства і держави в цілому. Не менш значимим для громадянського суспільства положення сім'ї. Сім'я є природним, природним джерелом, центральною соціальною ланкою цивільного суспільства. Особливо важливо для суспільства, щоб сім'я, материнство, дитинство, шлюб знаходилися під

захистом, охороною закону. Проте для формування дійсно громадянського суспільства потрібний не тільки правовий захист сім'ї, але і забезпечення умов для економічного становлення цього соціального інституту. Це повинно бути ціла система прав і свобод громадян, що забезпечує рівність у питаннях власності, у питаннях підприємництва, можливості доступу й одержання освіти, користування досягненнями науки, культури, мистецтва. І, безумовно, невід'ємною частиною громадянського суспільства є комплекс прав і свобод громадян, пов'язаний із такими політичними правами, як участь у будь-яких політичних рухах і будь-якій партії, об'єднанні, а також праві на свободу одержання, поширення і користування інформацією. Тут, правда, потрібно більш докладно зупинитися на суті і значенні цих прав і свобод у контексті становлення громадянського суспільства. Важливим складовим елементом громадянського суспільства є громадські об'єднання. Громадськими признаються об'єднання, рухи, партії, професійні спілки, релігійні організації, добровільні спілки, асоціації, фонди й інші об'єднання, що не ставлять своєю метою одержання прибутку. Такі об'єднання у своїй сукупності повинні бути рівними в державі, користуватися однаковими правами. Тут не повинно бути місця необґрунтованим, незаконним інтересам і привілеям. Єдиним обмеженням у формуванні і діяльності громадських об'єднань є недопущення їх утворення і діяльності з метою насильницького скинення конституційної влади і встановлення тоталітарного режиму диктатури якогось класу або партії. Іншими словами, дії які могли б спричинити за собою захоплення державної влади, порушення територіальної цілісності держави, підрив безпеки, утворення незаконних збройних формувань, пропаганду війни, насильства, розпал расової, національної, релігійної ворожнечі, зазіхання на права і свободи людей, здоров'я і суспільну мораль.

Елементом становлення особистості в суспільстві є його освіта, культурний розвиток. У громадянському суспільстві повинна бути забезпечена можливість рівного для всіх громадян одержання певного рівня освіти, передбаченого міжнародними нормами і стандартами. Для цього необхідно існування в державі не тільки приватної і комерційної системи освіти, але і державної, загальнодоступної і, у тому числі, безкоштовної. Державні і комунальні установи освіти, науки і культури повинні бути незалежні від політичних партій і інших об'єднань, і носити світський характер. Природно, що державою повинні забезпечуватися програми по субсидуванню таких закладів і встановлюватися єдина система заснування і документація про їх створення.

Взагалі, у дійсно громадянському суспільстві передбачається приділення серйозної уваги державою науці і культурі, що припускає не тільки субсидування, але і розробка і здійснення певної політики в цій сфері людського життя.

Наділивши громадянина правом власності держава, тим самим, дає поштовх до можливості розвитку підприємництва. Підприємництво є також невід'ємною частиною громадянського суспільства. Природно, що основним критерієм у стимулюванні підприємництва в громадянському суспільстві є державний захист інтересів споживачів, підтримка суспільних форм їх охорони, урахування інтересів населення при постійному контролі за якістю і безпекою. Для цього держава покликана забезпечити антимонопольні міри, у тому числі і спеціальне антимонопольне законодавство. З іншої сторони необхідно і встановлення меж для державної монополії. Таким чином, формується необхідний баланс для дійсно ефективної економіки. У громадянському суспільстві трудові колективи, як колективи громадян наділені певною сукупністю прав, активно беруть участь у керуванні державними, комунальними підприємствами, створюючи для цього необхідні контрольні й інші суспільні /крім політичних/ органи й організації. У відношенні приватних і комунальних підприємств держава повинна притримуватися політики невторчання в їхню господарську діяльність у сполученні із суворою систематичною податковою звітністю.

Найважливішим гарантом становлення громадянського суспільства є забезпечення в державі права на свободу інформації. Це забезпечується законодавчим закріпленням права на одержання, поширення і використання інформації. При цьому повинна бути скасована цензура засобів масової інформації і вони повинні бути наділені правом одержання інформації від державних органів, об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових осіб, а також достовірних даних про їхню діяльність. Крім того, також як і в області підприємництва державою тут повинні бути передбачені антимонопольні міри. Так, жодний із видів засобів масової інформації не може бути монополізований. Повинна бути здійснена така цивільна свобода інформації, при якій засновниками засобів масової інформації можуть ставати як юридичні, так і фізичні особи. У всіх громадян повинні бути рівні права і можливості доступу до інформації. Також як і громадські об'єднання, засоби масової інформації не можуть бути використані на шкоду суспільству і державі. Тобто, забезпечується ще один елемент становлення громадянського суспільства - свобода інформації.

Актуальним і дуже злободенним компонентом формування громадянського суспільства є культура взаємодії населення, держави з навколишнім середовищем. Це базова політика держави, що у найбільшій ступені впливає на здоров'я нації, її генофонд і взагалі на перспективи розвитку суспільства. Сьогодні не для кого не секрет, що природні запаси Землі цілком є вичерпними. Це говорить про те, що навколишнє середовище потребує охорони /насамперед від людини/ і раціональному використанні. У цьому плані становлення громадянського суспільства обумовлюється і високою екологічною освітою населення і певної державної політики у відношенні раціонального використання, зберігання і відновлення природного навколишнього середовища і живої природи. Для цього в державі повинно бути створене відповідне природоохоронне законодавство з процедурою його здійснення і конкретними прецедентами захисту, а також системою примусових і каральних мір у випадку його порушення. Відповідно повинні існувати й економічні важелі, що стимулюють суспільство до зберігання і збільшення природних багатств країни і світі в цілому.

Таким чином формування громадянського суспільства вимагає від держави, її владних органів утворення певних умов розвитку суспільства і особистості, що відповідають певним цивілізаційним стандартам. Якщо спробувати окреслити цю сукупність умов формування громадянського суспільства, то в мінімальному обсязі вони можуть бути виражені у наступних п'яти положеннях, що доцільно назвати „цивілізаційними статусами”:

1. **Цивілізаційний статус сім'ї у громадянському суспільстві.** Він ґрунтується на законодавчому забезпеченні гідного існування і стимулюванні добровільного та рівноправного інституту сім'ї де діти захищені і у правовому положенні дорівнені до батьків. Водночас, законодавчим шляхом забезпечується захист і стимулювання материнства і дитинства.

2. **Цивілізаційний статус економіки.** Передбачається законодавчим шляхом забезпечити умови формування плюралістичної економіки де свобода підприємницької діяльності розвивається в умовах різноманітності та рівності видів власності.

3. **Цивілізаційний статус екології.** В громадянському суспільстві необхідною умовою є клопотання про майбутні покоління й умови їх існування. Тому в такому суспільстві повинні існувати законодавчо закріплені засоби захисту навколишнього природного середовища від негативного впливу на нього людством. Крім того, повинні бути законодавчо передбачені стимули та важелі впливу на підприємства по відновленню вже порушеної екології та формуванню системи економного та енергозбережливого розвитку промисловості.

4. **Цивілізаційний статус громадянської активності.** В громадянському суспільстві законодавчими актами має бути закріплена та реально забезпечена не тільки можливість широкої участі населення в виборчих процесах органів влади та самоврядування, але й сформована система стимулювання такої участі шляхом формування прозорості в прийнятті рішень системи органів влади.

5. **Цивілізаційний статус інформації.** В громадянському суспільстві нормативно-правовим шляхом забезпечується заборона цензури засобів масової інформації та свобода слова і інформації. Право на інформацію законодавчо забезпечується громадянам та захищається всіма юридичними засобами.

Співвідношення громадянського суспільства і держави

Особливою проблемою, що викликала багатовікову полеміку, від Гоббса до Гегеля і Маркса, є співвідношення громадянського суспільства і держави, точніше тієї частини суспільства, що професійно займається політикою й створюють владні структури. Ці відношення можна сформулювати в таких положеннях.

По-перше, суспільство, як соціально-організована структура, формується за межами політичних структур, але вони складають певну частину громадянського суспільства й створюються громадянами. Такі елементи, як демократичне законодавство, поділ влади, наявність легальної

опозиції, множинність політичних партій і інші елементи ще не складають власне структуру громадянського суспільства, але породжені самим цивільним суспільством. Соціальна роль цих елементів складається в реалізації цінностей політичної і соціальної свободи людей і їхніх об'єднань, асоціацій, груп, партій. Громадянське суспільство невіддільно від законодавчо закріпленого, психологічно й економічно підкріпленого плюралізму і соціально-політичної діяльності, її матеріальних і ідейних основ. Для цього також необхідно, щоб сфера особистого життя була забороненою для всякого політичного владного втручання.

З усіх складових поняття демократизму, для громадянського суспільства істотні, насамперед ті, що впливають на:

а) істинність, законність одержання мандата на владу від народу на основі дійсно вільного і рівного волевиявлення;

б) повнота і незалежність влади при її підконтрольності закону;

в) ефективність такої влади, тобто діяльність на користь і на благо населення, що обрало цю владу, максимально забезпечуючи можливість для кожного творити свій власний життєвий світ.

Таким чином, на перший план у формуванні громадянського суспільства і його відношення з державою виходить проблема створення зони соціально-економічної безпеки особистості як стосовно держави, так і до протиправних структур. У ці засоби безпеки включаються забезпечення доступу до охорони здоров'я, освіти, культури, права вибору діяльності, соціальні гарантії, компенсації, заборона усіх форм незаконного примусу.

Виходячи і цього Громадянське суспільство - це суспільство з розвинутими політичними, економічними, правовими і культурними відношеннями між його членами, незалежне від держави, але взаємодіюче з ним, суспільство громадян високого соціального, економічного, культурного і морального статусу, які створюють разом із державою розвинуті правові відношення.

Основна рекомендована література.

1. Теорія держави і права /За ред.академіка М.В.Цвіка, проф. О.В.Петрішина, доц. В.Д. Ткаченка. Харків: 2002, с.
2. Скакун О.Ф. Теория права и государства. Харьков: 2000, с. 62-79.

3. Загальна теорія держави і права /За ред. проф. В.В.Копейчикова. К., 1996, с.32-59.

4. Письменицкий А.А., Слинко Д.В. Теория государства. Х.: Консум, 2004. – С. 60-67.

Додаткова література:

1. Библер В. О гражданском обществе и правовом договоре //Через тернии. М., 1990.

2. Васильчук Ю.А. Гражданское общество эпохи НТР //Полис. 1991, №4.

3. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. - К. - 1991. - С. 110-113.

4. Ильин М.В., Коваль В.И. Две стороны одной монеты: гражданское общество и государство //Полис 1992. №1-2. С.193-201.

5. Лившиц Р.З. Государство и право в современном обществе: необходимость новых подходов //Советское государство и право, 1990. №10.

6. Литвин В.П. Партія як форма політичної організації суспільства. //Політика і час. 1992. №1.

7. Медведчук В. Соціальна злагода у суспільстві і державна влада //Право України, 1997. №7.

8. Політичні партії України. - К., 1996. Гл. 1

9. Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави та права. К., 1996.

10. Рутар С. Держава як основний елемент політичної системи //Розбудова держави. 1993.-№7. С.61-63.

11. Теория права и государства /Под ред. проф. В.В.Лазарева. М., 1996, с.58-63.

12. Тихомиров Ю.А. Закон и формирование гражданского общества //Советское государство и право, 1991. № 8.

13. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. М., 1996, с.45-53.
14. Черниловский З.М. Гражданское общество: опыт исследования //Государство и право. 1990., №10.
15. Шемшученко Ю. Проблеми розбудови української державності //Право України, 1997 №1.
16. Якушик В.М. Політична система і політичний режим // Політична думка. 1993,
17. Якушик В.М. Про суб'єкти політичної системи. //Проблеми правознавства Вип. 51 .-К. 1990. С.8-12.

Нормативні акти:

1. Конституція України. Ст. 15 (4.1,2,4), ст. 36-37, 69, 92 (ч.І п. 11)
2. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.1997р //Відомості Верховної Ради України. 1997. №24. Ст. 170.
3. Закон України "Про об'єднання громадян" від 10.06.1992р. Ст. 1,23 //Відомості Верховної Ради України. 1992. №34. Ст.505.